

Лекція. Критичне мислення

План

1. Критичне мислення: поняття та принципи.
2. Когнітивні викривлення та упередження: особливості проявів у сучасному інформаційному просторі.
3. Розвиток здатність критично мислити: європейські еталонні рамки.
4. Методи критичного аналізу інформації.

Джерела

1. Левітін Д. Структуроване мислення. Ясний розум в інформаційному хаосі / пер. Роман Шиян. К. : Наш формат, 2020. 456 с.
2. Chatfield T. Critical Thinking: Your Guide to Effective Argument, Successful Analysis and Independent Study. SAGE Publications Ltd, 2017. 314 p.;
3. Lipman M. Thinking in Education. Cambridge University Press, 2003. 304 p.;
4. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) "Про основні компетенції для навчання протягом усього життя" від 18.12.2006 р. (<http://surl.li/drhtc>);
5. Ariely D. Are we control of our own decisions? // https://www.ted.com/talks/dan_ariely_are_we_in_control_of_our_own_decisions
6. Художній фільм Не дивиться вгору 2021

1. Критичне мислення: поняття, принципи та функції

Мислення

Широке визначення

- процес оперування конкретно-чуттєвими та понятійними образами явищ, тіл, речей та ін.

Вузьке визначення

- інформаційна діяльність, що набула якості опосередкованого, узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань (зіставлень пізнавальних образів та логічного виведення думок) і типізації даних про світ явищ розкриває їх необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку (Філософський енциклопедичний словник, голова ред. колегії В.І. Шинкарук, К., 2002)

Критика

- здатність розрізняти, міркувати про значення людини або речі (грецьке «κρίτική»);
- розгляд, аналіз, оцінка явищ, процесів, поведінки та ін. з метою виявлення та виправлення недоліків

Критичне мислення

- «здатність і прагнення оцінювати різні твердження та робити об'єктивні судження на підставі добре обґрунтованих доказів»;

- «здатність розуміти недоліки в аргументації і не приймати твердження, що не мають достатніх підстав» (Wade C., Tavris C. Psychology. Harper and Row, 1990. 692 p.);
- «активний пошук розуміння дійсного стану справ шляхом ретельної оцінки інформації, ідей та аргументів, а також глибокого осмислення процесу мислення як такого» (Chatfield T. Critical Thinking: Your Guide to Effective Argument, Successful Analysis and Independent Study. SAGE Publications Ltd, 2017. 314 p.).

Характеристики

- 1) пошук істини;
- 2) рефлексивність;
- 3) самостійність;
- 4) аргументованість;
- 5) діалогічність;
- 6) тісно пов'язане з філософією. Приклади: «чженмін - виправлення імен» у вченні Конфуція; «мистецтво інтелектуальної чесності» Л. Вітгенштайна; «мислення вголос» М. Гайдегера.

Принципи

- 1) сумнів («скепсис»), тобто відмова від автоматичного прийняття на віру (Сократ: «Я знаю, що нічого не знаю, але решта і цього не знає»);
- 2) об'єктивність, тобто спрямованість на встановлення фактів
- 3) раціональність, тобто підпорядкування законам логіки, пошук релевантних аргументів/доказів;
- 4) «повільне мислення», «головне правило критичного настрою не поспішати і не приймати у розрахунок перші враження та упередження» (Чатфілд Т.);
- 5) принцип довіри, що вимагає уважно вивчати позицію та аргументи всіх учасників публічної комунікації;
- 6) орієнтація на зняття когнітивних викривлень (Платон «Міф про печору», «сад Реандзі»)

Функції критичного мислення

- 1) орієнтація в світі, прийняття правильних рішень;
- 2) протидія маніпуляціям;
- 3) гарантування свободи;
- 4) передумова творчості;
- 5) передумова саморозвитку.

Критерій	Критичне мислення	Некритичне мислення
механізм дії	<i>рефлексивний пошук</i>	<i>автоматичне повторення</i>
ціннісна настанова	<i>сумнів</i>	<i>беззастережна віра</i>
орієнтація в просторі та часі	<i>вихід за межі наявного</i>	<i>тут і тепер</i>
ставлення до	<i>відкритість</i>	<i>закритість</i>

нового/незнайомого		
комунікаційна стратегія	<i>діалог</i>	<i>монолог</i>
соціально-управлінські наслідки	<i>суб'єкт управління</i>	<i>об'єкт маніпуляцій</i>

3. Когнітивні викривлення та упередження у сучасному інформаційному просторі

Викривлене відтворення реальності у процесі мислення відбувається під впливом різних чинників:

- обмеження органів чуття (у термінології Ф. Бекона – «ідоли роду»);
- індивідуальні упередження, пов'язані із вихованням, освітою, досвідом («ідоли печери»);
- колективні упередження, пов'язані з модою, вірою в догми, авторитети («ідоли театру, ринку, площі») та ін.

Часом людина може не здогадуватися внаслідок тих або інших чинників вона не може адекватно оцінити реальність («неусвідомлена упередженість»).

І, навпаки, трапляються випадки усвідомленої упередженості, тобто навмисного використання однобічного, викривленого підходу.

Приклади маніпуляцій

Афективна евристика – використання емоційного впливу наочної ілюстрації/пояснення на процес прийняття рішення;

Евристика доступності: судженням управляє те, що легше за все пригадується

Евристика закріплення - «За новий автомобіль просять всього 12 000 у.е. Правда прийдеться заплатити ще 2000 у.е. за 4 сидіння – але все рівно це дуже вигідна пропозиція»;

Евристика репрезентативності: «Це вино дороге, воно розлито у вишукані фужери і подано офіціантом у білому смокінгу – воно, безсумнівно, чудове!»;

Ефект фрейминга – когнітивна упередженість під впливом форми подачі інформації. «Чому Вам не купити лотерейний квиток за 5 у.е. Адже ймовірність виграти 100 у.е. складає 10%!».

У сучасному інформаційному просторі загроза маніпуляцій посилюється.

Причини

- ефект мереж («Закон Меткалфа») – підвищення корисності мережі мірою зростання кількості її учасників, як наслідок, утворення декількох глобальних мережевих компаній, фактичних монополій (Apple, Google, Facebook та ін.);

- підпорядкування поточним інтересам бізнесу, боротьба за рейтинг змушує віддавати перевагу методам емоційного впливу на аудиторію «Вплив важливіше за розуміння», «кількість важливіше якості» (Чатфілд Т.);
- прагнення людей шукати в інформаційній мережі лише те, що відповідає їх думкам, переконанням, в т.ч. упередженим настановам;
- налаштування мереж на індивідуальні вподобання за допомогою пошукових машин, як наслідок, фільтрація інформації – утворення «мішура фільтрів» (Елі Парізер);
- мережі сприяють згуртуванню людей зі схожими інтересами і зменшенню їх контактів з людьми з протилежними інтересами, як наслідок, утворюються передумови для «закриття мислення» до прийняття інших думок, а у перспективі підґрунтя для радикалізації і конфлікту.

3. Розвиток здатності критично мислити: європейські еталонні рамки

Потреба протидіяти маніпуляціям, гарантувати демократичні свободи громадян – причина визнання важливості здатності критично мислити на рівні загальноєвропейських еталонних рамок.

Так, у рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) всі основні компетенції для навчання протягом усього життя мають відповідну критичну складову:

«Спілкування рідною мовою»

- вміння вести критичний та конструктивний діалог;
- оцінка впливу мови на інших;
- прагнення зрозуміти та використати її впевнено та із відповідальністю перед суспільством.

«Знання математики та основні вміння у сфері науки і техніки»

- визначати проблеми та зробити висновок, заснований на доказах;
- прослідковувати та оцінювати логічні ланцюжки;
- критично оцінювати «виконання умов безпеки та стійкості» наукового та технічного прогресу стосовно «самого себе, сім'ї, держави та в глобальному плані».

«Вміння роботи з цифровими носіями»

- критичне використання технологій інформаційного суспільства для роботи, відпочинку та спілкування;
- оцінювати «значущість інформації»;
- критично та осмислено ставитися до доступної інформації;
- відповідальне використання інтерактивних засобів масової інформації.

«Навчання заради здобуття знань»

- «критично осмислювати мету навчання»;
- «оцінювати свою роботу»;

«Вміння соціального та громадського характеру»

- критичне та творче осмислення і конструктивна участь у діяльності Співтовариства чи держав-сусідів;
- прийняття рішень на всіх рівнях, від регіонального до державного та європейського, особливо на виборах» та ін.

4. Методи активізації критичного мислення

Активізація уваги

(планування робочого простору та часу)

Розвиток здатності оцінювати судження

Слід розрізняти твердження та аргументи.

Твердження – судження, не підкріплене обґрунтуванням або доказом.

«Тримати дома тварин – неправильно!»

Аргумент – спосіб обґрунтування певного висновку за допомогою логічних умовиводів.

Висновок – нове судження, що виводиться в результаті умовиводу з кількох суджень («засновків»).

Тобто якщо в інформації, яка нам надається, відсутнє обґрунтування певного висновку за допомогою умовиводів, в ній відсутні аргументи.

Різновиди умовиводів:

а) дедуктивні – рух від загального до окремого «овочі – їстівні, морква – овоч, морква – їстівна»;

б) індуктивні – рух від окремого до загального;

«морква – їстівна; капуста – їстівна; буряк – їстівний; морква, капуста, буряк – овочі; всі овочі – їстівні».

Для дедуктивного умовиводу важливим є перевірка істинності засновків, вихідних суджень. Якщо зазначена умова виконується, то гарантується істинність висновку.

«Засновок 1. Будь-яка риба живе у воді. Засновок 2. Я риба. Висновок. Я можу жити у воді».

Тобто дедукція само по собі не гарантує істини, але вона забезпечує логічну валідність або обґрунтованість аргументації.

Індукція являє процес узагальнення інформації про окремі факти. Тому для індукції є важливим поняття «вибірки» - певна множина фактів, що представляє певне явище, процес, велику групу, щодо якої проводиться індуктивне узагальнення. Умова валідності індукції – репрезентативність вибірки.

Індуктивні висновки відзначаються ймовірністю і враховувати такий званий ефект «чорного лебедя».

«Чорний лебідь» - метафоричне позначення важкопрогнозованих та рідкісних подій, що призводять до значних змін (Талеб Н.К.).

Важливо вміти відокремлювати аргументи від спроб переконання без логіки, наприклад, за допомогою використання прийомів риторики, що використовують емоції аудиторії, емоційно-чуттєві образи:

- метафори/гіперболи;
- посилення на авторитети;
- гра на моді/популярності;
- апелювання до почуттів (співчуття, страх та ін.).